

ութամայ մէկ շրջանը, 1624—1682, ուր նա կ'երեւի քաղքէ քաղքէ թափառական, զրկուած իր գրքերէն, բայց առանց մոռնալու երբեք իր նախասիրած աշխատութիւնները:

Հասն հաւանական է որ “Գիրք բժշկութեան ճուճարէ”, գործէն զատ, ուրիշ կարեւոր երկասիրութիւններ եւս ունեցած ըլլայ Պոնիաթ բժիշկ Սերաստացի: Լ. Ղ. Սելջանի տեղեկութիւնը թէ Պոնիաթ թարգմանած ըլլայ բժշկական գիրք մը Ախրապ-Սաֆայ անուն, կը թելադրէ արդէն այսպիսի ենթադրութիւն մը: Անշուշտ, Հայաստանի տակն կողմերը, գիւղ ու քաղաք, առանց բացառութեան, Նիզեղցիներու, վաղերու եւ մանաւանդ տակն դասակարգէ անհրաժեշտ սեփական շաղարաւոր ձեռագիրները երբ քննուին, պիտի երևան գան, ինչպէս այլ մասոնեագիրներու եւ երգիչներու, Նոյնպէս եւ Պոնիաթի գործերը, որոնք այժմ անծանօթ են մեզի:

Նաղդիկա, 12 Դեկտեմբեր 1913:

Առաջնորդ Հայոց Նուդիկոյ
ՇԱՄԱՐ Փ. ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՄԱՆԱԿԵԱՆ

ՄԱՅՆՆԱԳՐԱԿԱՆ

ՀԱՅՈՑ ԳՐԵՐԸ

(Հարգաւորներու)

Բ. Մեդրէն-Մեդրէնի յօդոսները:

9. Անշատական եւ կողական այբուբեններ: 10. Հայերէնը իբրեւ անշատական այբուբեն: 11. Ձայնաւորները գրելու կամ չգրելու դրոշմները:

9. Երբ աշխարհիս վրայ գտնուած զանազան այբուբենները համեմատելք իրարու հետ, անոնց յօդոսութեան մէջ երկու կարեւոր կէտ կը գտնենք, որով այդ այբուբենները կը զանազանին իրարմէ:

Այս կէտերէն առաջինը տառաձեւերուն ամէն գիրքի մէջ ալ Նոյն կերպով գրուելու կամ չգրուելու խնդրին է: Այբուբեններէն ոմանք ձևափոխ են, այսինքն շարագրութեան մէջ տառերը անշատ իրարու քով կը շարուին, առանց անոց վրայ որեւէքէ փոփոխութիւն մը տեղի ունենալու: Միւսները իշխող են, այսինքն շարագրութեան մէջ տառերը իրարու կը կցուին եւ այս պարագային իրենց զանազան մասերէն

յապաւումներ կը կրեն. այնպէս որ տառ մը միայն առանձին ձեւացած պարագային կը ներկայանայ իր ամբողջ ձեւով: Օրինակ՝ արաբ. Է գիրը՝ որ առանձին ձեւացած ժամանակ յ ձեւն ունի, երբ յաջորդ գրի մը կցուի՝ կ'ըլլայ Է, երբ իրեն գիր մը կցուի՝ կ'ըլլայ Է, երբ երկու գրի մէջտեղ գտնուի՝ կ'ըլլայ Է, վերջապէս Է գրին հետ միացած՝ կ'ըլլայ Է: Աւելի բարդ ձեւափոխութիւններ ալ կան. ինչպէս արաբ. Է գիրը, որ առանձին կ'ըլլայ Է, արքն կցուած Է, ձախէն կցուած Է երկու գրի միջեւ Է:

Անշատական այբուբեններու կարգին կը պատկանին Հայերէնը, վրացերէնը, փինիկերէնը, յունարէնը, ռուսերէնը, լատիներէնը եւ ասիէ անոնցած բոլոր եւրոպական այբուբենները: Կողական այբուբեններու կարգին կը պատկանին ասորերէնը, պահլաւերէնը, արաբերէնը եւ մոնղղական այբուբենները (մանչու, մոնղղ, քալմուք, պուրաթ եւն):

Երկու գրութեանց մէջտեղը կը բռնեն թովպական եւ հնդկական այբուբենները: Եթովպացիներէն մէջ ձայնաւորները կրճատ ձեւով կը կցուին բաղաձայններուն վրայ: Հնդկերէնի մէջ անշատ կը գրուի ձայնաւորն անմիջապէս առաջ գտնուած բաղաձայնը միայն, իսկ եթէ Նոյն վանկին մէջ այս բաղաձայնէն առաջ ուրիշ բաղաձայններ ալ կան, կը կրճատուին եւ իրենց կրճատ ձեւերով վրայէ վրայ կը կցուին վերջին բաղաձայնին վրայ: Ասիէ զատ հնդկերէնի մէջ ամբողջ բառը կամ աւելի յաճախ քանի մը բառեր միասին՝ վերի կողմէն գծով մը կը միանան, այնպէս որ հնդկերէն գրութիւն մը միշտ կը ներկայացնէ հորիզոնաձեւ գրուած ձող մը՝ որուն վրայէն կախուած են տառերը:

Պէտք չէ կարծել թէ ամէն սեմական այբուբեն կցողական է. ընդհանրապէս հնագոյն սեմական այբուբենները անշատական էին, ինչպէս եւ փինիկերէնը եւ բերայեցիները: Կցողականութիւնը յետոյ մասա սեմականներուն մէջ: Այս դրուական հետեւեցան ասորիները, պահլաւները, արաբները եւ անոնց հետեւողութեամբ՝ պարսիկներն ու թուրքերը: Նոյն իսկ զենդական այբուբենը՝ որ պահլաւականէն ձեւացած է, անշատական գրութեան կը հետեւի:

10. Այն ժամանակ՝ երբ Ս. Մեսրոբ հայերէն գրերը հնարեալ հետամուտ էր, Հայաստանի մէջ գործածական էին թէ անշատական եւ թէ կցողական այբուբեններ. այսպէս՝ յունարէնը անշատական էր, ասորերէնն ու

պահլաւերէնը կցողական էին: Եթէ այս վերջին երկու այբուբենները միասին առնուել, կրնանք ըսել թէ կցողական դրութիւնը աւելի տարածուած էր հայոց մէջ, քան անշտտականը: Բայց իմաստաւոր Մեծարձ՝ տեսած է կցողականին անպատեհութիւնները եւ անջատականին առաւելութիւնները, եւ հակառակ աւելի տարածուած ստորական ու պահլաւիկ այբուբեններու գրութեան՝ ընդունած է յունական դրութիւնը: Այսպէսով մեր ալ, ինչպէս եւ մեզի հետ մեր դրացի վրացիները՝ այսօր անջատական այբուբեններու լուսագոյն շարքին մէջ մեր տեղի ունինք:

11. Երկրորդ կէտը՝ որով աշխարհիս զանազան այբուբենները կը զանազանին իրարմէ իրենց յօրինուածութեան մէջ, ձայնաւորներու գործածութեան խնդիրն է: Հայերէն, վրացի, լոռարէն, ռուսերէն, լատիներէն եւ ասկէ անսացած բոլոր այբուբենները՝ ձայնաւորները կը գրեն. իսկ սեմական այբուբենները չեն գրեր: Աստիճաբար բառին բաղաձայնները միայն կը նշանակեն եւ ընթերցողին կը թողուն գուշակել ձայնաւորները: Այսպէս օր. երբայցերէն փոփոխ բառը կը գրուի ԲՈԾԻ, այն է փօ. ընթերցողին կը մնայ գուշակել — եւ է ձայնաւորները: Արաբերէն աւ Մուսուլման բառը տառացի կը կարգադրուի Մուս. իսկ —, —, է ձայնաւորները, ինչպէս նաեւ երկրորդ Տ բաղաձայնը՝ կարգացողը պիտի գնէ: Որոշ պարագաներ կան միայն՝ երբ ձայնաւորն ալ կը նշանակուի. այն է՝ երբ ձայնաւորը երկար է կամ բառին սկիզբը եւ կամ վերջը կը գտնուի. աստիճաբար ալ շատ անկատար կերպով: Օրինակ՝ ասոր. Եսո Եփու — բառին մէջ, իսկապէս գրուած կը գտնենք Եփու. ուրեմն առաջին ձայնաւորը պէտք է հասկնալ Ե, վերջինը —: Աւելի յետին ժամանակի գործ է ձայնաւորներու գործածութիւնը: Սեմականները իրենք ալ տեսան որ այս դրութեամբ՝ բառերը, մանաւանդ օտար անունները շատ դժուար էր կարգաւ. ուստի մտածեցին հետեւ ձայնաւորներու համար քանի մը նշաններ, որոնք բաղաձայններուն վրան կամ ասկէ դուրսէն կը ցուցնեն թէ բաղաձայնն յետոյ ինչ ձայնաւոր պէտք է կարգաւ:

Պահլաւերէն այբուբենն ալ՝ իրեն սեմականին հարազատ զաւակը՝ ժառանգած էր այս դրութիւնը: Բայց այս լիզուին մէջ գրութիւնը այնպիսի խալտաւոր վիճակի մը հասած էր որ ընթերցողը կատարելաւ չարգաւանդ մ'էր: Պահլաւերէնի մէջ ոչ միայն չէին գործածուեր ձայնաւորները, ոչ միայն տառերը իրարու կցուելով

ձեւահան կ'ըլլային, այլ եւ գրերը մաշուելով մաշուելով այնպիսի վիճակի մը հասեր էին, որ շատ գրեր իրարու նման էին. օրինակ՝ է եւ Գ միեւնոյն ձեւն ունէին. Է, Է, Է, Է, — միեւնոյն ձեւն ունէին, նոյնպէս նաեւ Զ, Զ, — Այս խառնակութիւնը այն աստիճանին հասաւ՝ որ Պարսիկները իրենք ալ ձանձրացան եւ հետեւեցին նոր անջատական այբուբեն մը, ուր ձայնաւորները գրելու դրութիւնը ընդունուեցաւ եւ ամէն մէկ տառ մէկ հնչուով մը որոշուեցաւ: Ասիկա էր զենդական այբուբենը:

12. Մեծարձ՝ որ ամէն օր աչքին առջեւ կը տեսներ անձայնաւոր այբուբեններու պատճառած անտարբերութիւնները, ընթերցանութեան բաղժամ յոյսանքը՝ որ հայ նորասերը կ'ընէին ստորերէն կամ՝ պահլաւերէն գրելու կամ կարգաւոր ժամանակ, իմաստուն գտնուեցաւ հոս ալ հետեւելու յունական այբուբենական դրութեան թէ հայերէնի եւ թէ վրացերէնի համար, որով եւ սուսու մեզի այս կողմէն ալ կատարեալ այբուբեն մը: Այս կը ցուցնէ նաեւ Գրիգորի կարճ, բայց զորեք վկայութիւնը. « Երբեք սիրտայտաբեւ եւ կապք եւ յայտարար նշանս: »

Գ. ՄԵՐԵՔԵՆԻ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ:

12. Մշակողման, ծակակողման եւ ուղղահայեաց դրութիւնները գրութեան մէջ: 13. Գրերու աշակողման կամ ծակակողման ուղղակիութիւն: 14. Ձայնաւորման ուղղութեամբ հայնորէն գրուածքներ:

12. Գրութեան ուղղութիւն ըսելով կը հասկնանք այն հանգամանքը որ գրերը իրարու յաջորդած ժամանակ՝ անոնց ընթացքը աջէն դեպի ձախ կ'ուղղուի թէ ձախէն դեպի աջ:

Այբուբեններէն ոմանք կը հետեւին ուղղահայեաց — ուղղութեան. այսինքն գրերը կը շարուին ձախէն դեպի աջ, ինչպէս է հայերէնը. միւսները կը հետեւին յոթաւորութեան — ուղղութեան, այսինքն գրերը կը շարուին աջէն դեպի ձախ, ինչպէս է սաճիկներէն:

Առնեմք գուրս կայ նաեւ վերէն վար գրելու ուղղութիւնը, ինչպէս են շինարները, ճարտներէնը, մակողներէնը: Այս ընդունելուն մէջ՝ գրողը սկսելով թուղթին աջ անկիւնէն՝ գրերը տակէ տակ կը շարէ. յետոյ կ'անցնի քովի առջին եւն, այսպէս իրարու քով ուղղահայեաց գրելով կը շարուին առաջինը: Ընթերցողը կարգաւոր ժամանակ թուղթը դեպի ձախ կը զարձնէ, այնպէս որ ուղղահայեաց առաջինը գտնան հոգիզնական, եւ աջէն ձախ դիմելով

ու առդ առ առդ վարեն վեր բարձրանալով՝ կը կարգայ գրութիւնը:

Աշխարհիս ամենահին գրութիւնները կը հետեւին աշխկողման ուղղութեան. այսպէս են ասորեստանեան, բաբելական, հին պարսկական, ինչպէս նաեւ խաղդեան բեւեռագիրները: Այբուբենի դասական գրութիւնը հնարող ֆինիկցեցի ընդունեցան ձախակողման գրութիւնը, որոնց հետեւեցան նաեւ միւս բոլոր փոխառու ազգերը: Այսպէս՝ եբրայեցիք, Ասորիները, Պարսիկները, Արաբները եւն: Յոյներն ալ նախապէս ընդունած էին ձախակողման գրութիւնը. ասոնց մէջ յետոյ յառաջացաւ $\beta\sigma\upsilon\sigma\tau\rho\phi\eta\delta\omicron\nu$ կոչուած գրութիւնը, ուր գրութիւնը մէկ առդ կ'ընթար աղէն ձախ, յաջորդը ձախէն աջ եւ այսպէս շարունակաբար: Քրիստոսէ առաջ ե գարուն՝ այս գրութեան տեղ կ'ընդունուի աշակողման ուղղութիւնը, որուն կը հետեւին նաեւ լատինները եւ ասոնցմէ ածանցող բոլոր այբուբենները:

Այն ժամանակ՝ երբ Ս. Մեսրոպ իր ազգին համար այբուբեն մը հնարելու հետամուտ էր, Հայերը երեք լեզու կը գործածէին. ասորերէն, պահլաւերէն եւ յունարէն: Սոսեցի առաջին երկուքը աղէն ձախ կը գրուէին, յունարէնը միայն ձախէն աջ էր: Ենթադրելով թէ երկու լեզուի՝ գործածութիւնը միասին՝ աւելի շատ պիտի ըլլար քան միայն յունարէնները, հաւատարմ Նոյնպէս պատմիչներու խօսքին, որ կը ջղջնեն թէ ասորերէնը շատ աւելի տարածուած էր ընդամասին մէջ քան յունարէնը, կրնանք հետեւցնել որ Հայերը աւելի վարժած էին աղէն ձախ գրութեան, քան թէ ձախէն աղին: Այսպէս Մեսրոպ հետեւեցաւ այս ձեւին, թողուց աւելի տարածուած գրութիւնը եւ յունարէն գրութեան ոճը ընդունեցաւ:

Պատմիչները հայերէն գրութեան ուղղութեան վերայ բան մը չեն ըսեր, ո՛չ ալ նոր քննիչներէն որեւիցէ մէկը ասոր վրայ ինդիր հասած է: Բայց դարաւոր գործածութիւնը կը ցուցնէ որ ուրիշ տեսակ ալ եղած չէ:

Զուր կասկած մըն է միայն այն որ Ի. Եսարութիւնեան (Հայոց գիրը, էջ 310), կը յայտնէ, որ իբր թէ «մեր նախնիքը պահած լինէին սեփական գրի ուղիղ ձեւերն եւ գրելու ուղղութիւնը մինչեւ սուրբ Մեսրոպ», եւ կը սպասէ որ նախաքրիստոնէական արձանագրութիւն մը գտնուելով՝ դրականապէս ցոյց տար թէ հին հայերը կը գրէին աղէն ձախ: Մենք որ նախա-մտորդեան գրականութեան մը գոյութեան մա-

սին ամենեւին հաւատք չունինք, բնական է որ չենք կրնար ընդունիլ նաեւ այսպիսի անհիմն ենթադրութիւններ:

13. Գրութեան ուղղութեան իբրեւ բնական հետեւութիւն՝ կայ նաեւ գրերու ուղղութիւնը:

Երբ առնուք օրինակի համար երկու հայերէն տառ՝ Ա եւ Յ, եւ ասոնց դիրքն ու գրութեան ձեւը համեմատենք իրարու հետ, կը տեսնենք որ Ա-ը իր երեւե գործուցած է դէպի աջ, իսկ Յ՝ դէպի ձախ. Ա գրելու ժամանակ՝ գրիչը ձախէն դէպի աջ կը շարժուի, իսկ Յ գրելու ժամանակ՝ աղէն դէպի ձախ: Ասիկա կը կոչուի գրերու «ընդդէմ» կամ «հակադէմ» ուղղութիւնը:

Փիւնիկերէն այբուբենը՝ որ աշխարհիս հնագոյն տառական այբուբենն է, առհասարակ կը հետեւի ձախակողման ուղղութեան, այսպէս օրինակ՝ $\text{A, B, C, D, E, F, G, H, I, K, L, M, N, O, P, Q, R, S, T, U, V, W, X, Y, Z}$ եւն ձեւ գործած են դէպի ձախ: Եոյները փիւնիկցիներէն փոխ առնելով այբուբենը՝ գրերուն տուին աշխկողման ուղղութիւն. այսպէս՝ վերոյիշեալ գրերը յունարէնի մէջ եղան $\text{B, \Gamma, E, K, P}$ եւն: Ասիկէ ժառանգեցին նաեւ լատիններն ու Ռուսները: Եւ այսօր յունարէնի ու լատիններէնի մէջ չկայ ո՛չ մէկ տառ՝ որ ձախակողման ուղղութիւն ունենայ:

Միւս այբուբեններէն ասորին, եբրայեցիին ու պահլաւ կը հետեւին փիւնիկերէնին եւ ունին աղէն ալ ձախակողման ուղղութիւն:

Հայերէն այբուբենը կը ներկայացնէ երեք ձեւ.

ա) Աջակողման ուղղութեամբ գրեր. Ա, Բ, Ե, Է, Թ, Ի, Լ, Խ, Կ, Հ, Մ, Ն, Ը, Ռ, Բ եւ ք.

բ) Միջին դիրքով գրեր. Ծ, Ծ, Ո, Զ, Ս, 8, Թ, Փ.

գ) Զախակողման ուղղութեամբ գրեր. Գ, Դ, Զ, Ժ, Զ, Դ, Ե, Զ, Դ, Վ.

Ինչպէս կը տեսնուի, մեր գրերուն ճիշտ կէտը Նոյնպէս աշխկողման է, որոնց վրայ եթէ աւելցնենք նաեւ միջին դիրք ունեցող 8 տառերը, կը տեսնենք որ միայն շատ փոքր մաս մը (10 գիր) կը մնայ ձախակողման ուղղութեամբ: Հ. Սարգիսեան, որ առաջին անգամ ըլլաով երեւան հանած է մեր ձախակողման գրերու ինդիքը, կը կարծէ թէ Ս. Մեսրոպ՝ հայ այբուբենի կազմութեան ժամանակ՝ փիւնիկ կամ ուրիշ սեմական այբուբեն մը ի նկատի ունեցած է (Բագմ. 1897, ապր. յաւել. էջ 5):

պէս Տնարեց Գեորգի Տայերէն 36 գրեթէ պատկերներ, իրա՞նք Տնարեց բոլորը, թէ ուրիշ այսուրեւներու օրինակով կազմեց զանոնք, եւ յատկապէս որ գիրը որ այսուրեւներէն:

Գեր պատմիչներուն մէջ այս առթիւ վատահիշի տեղեկութիւն մը չեմք գտներ, կան քանի մը ակնարկութիւններ, բայց ասոնք կամ անստույգ են եւ կամ ուրիշ բան կ'աւանդեն: Ահա ինչ որ կը գտնեմ պատմիչներուն մէջ այս մասին:

«Իրանիէն Մաշտոց Տանգիպեցոցնանքը զՏայերէն աթուրթայան ըստ կարգման սխալութիւններ Գունաց, ստեպ Տայերմար եւ ուսանելով ի սուրբ կաթողիկոսէն Սահակայ զաթուրթայից գաղափար, ըստ անսայթաքութեան յունիս... կարգեալ տայնէ Տանեւ, փրկէն առանձնորդութեամբ, զգիր գրենոյն Տայերէնի եւ Տեյենացին ուղղեալ յօրինածս... (Փարպ. 1904, 16): Ետեղեղ զնշանագիրս մեր Տանգերմ չառփանտսիւ, կերպաձեւեալ զգիրն Գեորգայ առձեռն պատրաստ փոխադրելով զՏայերէն աթուրթայան ըստ անսայթաքութեան սխալաբայից Տեյենացոց» (Խոր. Գ. ծգ.): Ասոր Տեյն նոյն է փքըր Կորին էջ 11. «Փոխադրելով ըստ Տայերէն ըստ անսայթաքութեան սխալաբայից Տեյենացոց», — «Եւ առեալ ետեղեղն զնշանագիրն մերոյ լեզուիս» Տանգերմ Ռուփիստի իմաստասիրաւն: Եւ նախ յեղցին զՏեյմ գիրն ի Տայերէն այսուրեւնս եւ ապա զթերին լցին ասուածատուր շնորհօքն» (Գայամ. արեւ 17 = Եւյ. 25):

Խորենացոյն եւ փքըր Կորինին ըսածը այն է թէ Տայերէն գրերը յունարէնի ածով էին ոչ թէ ձեւի կողմէ, այլ ընթերցանութեան: Ասորերէնի եւ պահլաւերէնի մէջ՝ ինչպէս գիտենք, ձայնաւորներ չգործածուելով՝ ուղիղ (անսայթաք) ընթերցանութիւն կարելի չէ, բայց յունարէնի մէջ այսպէս չէ, որովհետեւ ձայնաւորները գործածելու սովորութիւնը կայ: Գեորգի մեր գրերուն մէջ ընդունեցաւ յունական դրութիւնը, ձայնաւորները նշանակեց, որով ընթերցանութիւնը եղաւ ուղիղ (անսայթաք):

Փարպեցոյն գրածը աւելի մութ է. հոս կայ ակնարկութիւն գրերու շարքի մասին (ըստ Կոբէնի սխալութիւններ Գունաց), ձայնաւորները գրելու դրութեան մասին (ըստ անսայթաքութեան Գունիս), բայց թէ արդեօք «Իսթաթիս Գուրգուր եւ Եւթիսթիս Գուրգուր» յառկապէս գրելուն նիւթական ձեւը կ'աւանդեն, յայտնի չէ:

Հոս տեղն է յիշել Մարգուարդի մէկ նոր մեկնութիւնը (ՀԱ 1912, 200), որով փարպեցոյն «Իսթաթիս» բառը կը Տասկայ գրելու անընտանգական դրութիւն: Ասիկա նոր իմաստ մ'է, որ անծանօթ է թէ՛ Տեյն պատմիչներուն եւ թէ՛ մեր նոր Տայկարաններուն: Ասոր բոլորն ալ «Իսթաթիս» բառով Տասկած են «ուղիղ ընթերցանութիւն», ակնարկելով ձայնաւորները գրելու դրութիւնը: Ասոր Տամար է որ Տեյն պատմիչներէն ոմանք յատկապէս կը յիշեն եօթը ձայնաւորներու յաւելումը, որով մեծեալ տառերը շուշէ առին: Արդէն բառին կազմութիւնն ալ ուրիշ բան չի կրնար ցուցնել: Առանց սայթաքելու, առանց սահելու, առանց «Իսթաթիս» ուղիղ ընթերցանութիւն կրնայ Տասկեցուի: Ասիկա կը Տաստառեն նաեւ բառին գործածութեան հանգամանքները, Խոր. Գ. ծգ կը գրէ. «Փոխադրելով զՏայերէն աթուրթայան ըստ անսայթաքութեան սխալաբայից Տեյենացոց», Աւելոյս յն. սὺλλὰβή «ժանկ» բառն է եւ «գիրն չի նշանակել» Տամար. նաեւ Կոր. էջ 10. «Եւ անդ վաղադարկի նշանակեալ, անուանեալ եւ կարգեալ, յօրինէր սխալաբայիք եւ կապօք», ուր Կոբէն բառին յարադրութիւնը կը ցուցնէ թէ «Իսթաթիս» ունի «ժանկ» նշանակութիւնը: Արդ՝ երբ կ'ըսուի «ժանկերու անսայթաքութիւն», բնական է թէ կը Տասկուի «ուղիղ ընթերցանութիւն» անշատական դրութիւն նշանակելու Տամար՝ գտնէ պէտք է ըսուէր «Գրեալ» անսայթաքութիւն, փարպեցին՝ որ կը գործածէ «Իսթաթիս» ձեւը, քիչ մը անդին իր միտքը կը բացատրէ ուրիշ բառով մը՝ որով ամեն բան կը պարզուի: «Սահակայ գիրաւորման ձայնապարհ ցուցանելով կարգադրութեան գրենոցս եւ հեգենային «Իսթաթիս» գրելով թարգմանութիւնն է «ըստ կարգման սխալաբայից» յունաց, ստեպ Տայերմար եւ ուսանելով ի սուրբ կաթողիկոսէն Սահակայ զաթուրթայից ցուցափար, ըստ անսայթաքութեան յունիս» Տատուածին: «Իսթաթիս» բառը այլ եւս տարակոյտ չի թողուր որ խնդիրը գրերու Տեյման եւ ոչ թէ ձեւի մասին է¹:

Մարգուարդ իր տուած իմաստը Տաստառելու Տամար օգնական կ'առնու նաեւ փարպեցոյն մէկ ուրիշ խօսքը. «Մեք որ կամքս առաքի քո, Տանգերմ երանելեաւն Մաշտոցի», զոր

¹ Մարգուարդ իր տուած այս նշանակութեան վրայ Գոյն Տեյենացիով եզրակացուցած է թէ Գոյնեյէնիս գիրը կ'առնական դրութեան կը Տեյենէր, զոր Գեորգի վերածած է անհատականի:

զարթոյց աստուածային շնորհ ի ցանկութիւնս այս կարգել զվաղեցնց գրեալ շուրջէր առ-
 ռեցն, զորս ոչ ուրուք էր հոգացեալ արկանել
 ի կրթն, շուրջէր բառը Մարտարգ կը հասկ-
 նայ «Իրարու կցուած գիր», Բայց սակաւ բոլոր-
 րովն անյարմար է եւ մինչեւ անգամ Մար-
 քուարգի ուզածին հակառակը կ'ապացուցանէ:
 Ղազար կ'ըսէ թէ «Լին շուրջէր առեւերը ամ-
 նեւն մէկը գործածած չէր, եւ միայն Մեքորդ
 գործածեց», ըսել է թէ Մեքորդեան գիրը նոյն
 է հին «շարագիր տառից», հետ. եւ որովհետեւ
 Մեքորդեան գիրը կցողական չէ, ուստի հին
 «շարագիր տառերն», ալ կցողական չեն: Ըսկէ
 զատ շարել եւ կցել նոյն բանը չեն. շուրջէր
 Գործի կրնայ նշանակել միայն «գրեալ» շարք,
 իրարու թով շարուած գրիքը, շարագրութիւն,
 եւ ոչ թէ «կցուած գրեալ», Վերջապէս Գործի
 սեռականը չի թողուր որ շուրջէր բառը իբր
 ածական տառուկը. իսկ թէ՛ գոյական տառուկը,
 ինչպէս որ է իբրք, այն ժամանակ չենք կրնար
 տալ անոր «կցուած գիր», նշանակութիւնը,
 քանի որ էլի բառը արդէն թովք կայ. ճիշտ
 ինչպէս որ չենք կրնար բան վերջապէս Գործի,
 շուրջէր Գործի, շուրջէր Գործի չեն: Ըստ
 իս շուրջէր բառն եւս պարզապէս կը նշանակէ
 «տառ», ինչպէս կը մեկնէ նաեւ ՆՃԲ. որով
 կ'ունենանք սեռականով աւելցողութեան սո-
 վորականն ձեւերէն մին: Եւս պատճառով կը
 կարծեմ որ բառը պէտք է ուղղել Նշան-
 պեցոյն այս կարող փոխ առած է նաեւ Խոր.
 Գ. 52, ինչպէս կը նկատեն ՆՃԲ եւ Մար-
 քուարգ: Արդ՝ թէ՛ եւ ղեկնակի հրատարակու-
 թեան քննարկին մէջ հոս գրուած է շուրջէր,
 բայց 6 ձեռագիրներէն երեքը միայն ունին
 շուրջէր, իսկ երեքը Նշան-
 ցուցանէ մեր կարծիքը: Մարքուարգի ենթա-
 դրած իմաստը տալու համար գտնէ պէտք էր ըսել
 (շ) շուրջէր Գործի:

16. Էայ գրեալ ձեւին ծագման մասին
 արդի քննիչները իրարմէ շատ տարակարծիք են:
 Ահաւասիկ արտայայտուած կարծիքներու
 ցուցակը՝ հեղինակներու ժամանակագրական
 կարգով¹:

¹ Եւստիքի մտնք ըստան են Դանիէլեան գրեալ
 համար, բայց որովհետեւ անոց հեղինակները Մեքորդեան
 եւ Դանիէլեան գրեալ մեծնոյն բանը կը կործեն, ուստի
 միասին առած ենը: Տեղեկութիւններէն մէկ քանի հաս-
 քապէս եւ ի. Գարուսթիանիկ շարք գրեն, ուր յիշուած
 են նաեւ. քանի մը ուրիշ հեղինակներու կարծիքները, բայց
 ասոնց պնդան անկան բանք են, որ մինչեւ անգամ աւե-
 րորդ է յիշատակել:

ա) Շրեռեր, Thesaurus ling. arm. I,
 էջ 33 կը գնէ յունարէնէ:

բ) Չամչեան ընդունելով որ մեր բոլոր
 գրերը Ս. Մեքորդի հնարանն են, առանց բա-
 ցատրութեան կ'ընդունի նաեւ որ Մեքորդ այդ
 գրերու յօրինման մէջ ուրիշ այբուբենն մը
 աղգուած է:

գ) S. Wahl, Allgemeine Geschichte der
 morgenländischen Sprachen und Literatur,
 էջ 613, մասամբ յունականն եւ մասամբ
 Պարսից ու Բարեւոյց այբուբենն:

դ) Gatterer, Abriß der Diplomatik,
 էջ 46, կը գնէ յունէն:

ե) Fr. Kopp, Bilder und Schriften der
 Vorzeit, 1819, II, էջ 361—367 ծաղիկն կը
 գտնէ հայկական այբուբենը յունականն հանել
 եւ կը գնէ պահլաւերէնէ, քանի մը տառ ալ
 իսպաական ու եթովպական այբուբենն:

զ) Բոնմէլ, Allgemeine Enzykl. der
 Wiss. und Künste von Ersch und Gruber,
 1814, V, էջ 360, կը գնէ
 յունականն:

է) Սեն-Պարթէն, Hist. du Bas-Empire,
 V, էջ 322, 323, ծան. 1, Դանիէլեան գրեալ
 յունականին նման կը գտնէ, իսկ Մեքորդի
 աւելցուած նոր գրերը զենգ ու պահլաւ գրե-
 րուն կը նմանցնէ:

զ) Klaproth, Aperçu de l'origine des
 diverses écritures de l'ancien monde, Paris
 1832 (արտասպառած Courtin's Encyclopédie
 moderne), էջ 69, հայ գիրը կը համարի
 Դանիէլեանէն, ճիշտացած նոր յունականով,
 յասկապէս 3 եւ 4 խպտերէնէ:

թ) Ինճիճեան, Հնախ. Գ. 77 ծան. 2-րդ.
 դուրի որ Մեքորդ յոյն գրերու ձեւն օրինական
 ըլլայ, որովհետեւ այս պարագային անսխալ
 պէտք էր մնար, կ'ըսէ. իսկ էջ 74՝ Հայնաւոր-
 ները յունարէնէ կը գնէ:

ձ) E. Boré, IAs. Paris 1836, էջ 214,
 ծան. 1, զենգ ու ասորի այբուբենն:

Ի) Ախարիան, Die Grundlage der
 Arm. էջ 5—16, 24 կը գնէ յունարէնէ եւ
 ասորերէնէ:

Ե) Büttner, Vergleichungstafeln der
 Schriftarten verschiedener Völker, I, էջ 8
 եւ II, էջ 25—26 հին պարսկերէնէ:

Ե) Լեպսիուս, Standard Alphabet, էջ
 133, յունարէնէ:

ԺԿ) Էփն (Ивсл. и Статьи, Училища 1896, էջ 222) կը մերժէ որեւէ նմանութիւն հայ եւ զանգիկ գրերու մէջ, որովհետեւ նախ տառաձեւերու նմանութիւն չկայ, երկրորդ՝ զանգիկերէն գրերու թիւը մերինէն ասորսէն է, երրորդ՝ զանգիկերէնը շատ աւելի հարուստ է ձայնաւորներու կողմէն քան հայերէնը: Յունարէն այբուբնի համար ալ «գրեթէ նոյն բանն է, կ'ըսէ Էփն, ասով ծագումն անորոշ կը թողու:

ԺԷ) Պատկանեան (Recherches sur la form. de la langue Arm. 148, 149, 151) կը համարի մէյ մը արամէական, մէյ մ'ալ իրանական ծագումէ:

ԺԸ) Միւլլէր, Über den Ursprung der arm. Schrift, SWAW 48, 438, կը զնէ արամէական այն այբուբենէն՝ որմէ ձեւացած է նաեւ պահլաւական այբուբենը, գրեթէ նոյն բաները կը կրկնէ նաեւ WZKM 1888, էջ 245—248 (Թրգմ. ՀԱ 1889, 86—87), ուր կ'աւելցնէ թէ եօթը ձայնաւորները յունականէն են: Երրորդ յօդուածի մը մէջ (WZKM 1890, 70) 284—288, Թրգմ. ՀԱ 1891, 68—էջ) հայերէնի 22 դանիէլեան տառերը կը զնէ ծագած ասորական այբուբենէ մը, յատկապէս պալթիական գրէն, որուն վրայ Մեսրոբ աւելցրաց 7 բարդաշայն (հր ազգէն) եւ 7 ձայնաւոր՝ որ մարդկայէն փոխ առաւ զնեղական այբուբենէն (WZKM 1894, 150—160, Թրգմ. ՀԱ 1894, էջ 244—246 եւ Մուրճ 1894, էջ 1089—1092):

ԺԹ) Lagard, Gesammelte Abh. 1866, յոջ. էջ Թ—Ժ, հայերէն այբուբենի հիմը կը զնէ յունականէն, միայն 4 կամ 6 գիր խզտականէն: Նոյն հեղինակը (Gelehrte Anzeigen, Göttingen 1883, էջ 281) քիչ մը աւելի պարզելով իր միտքը 19 գիր կը զնէ հին այբուբենէն, 3 գիր յունարէնէն, 4 գիր (ճ, Լ, Յ, չ) խզտիկերէնէն, երկու գիր (յ, ծ) արամականէն, իսկ եօթը գիր անյայտ: Մոռցած է հաշուել 9 գիրը:

ԻԵ) Լանկուս, Kollekt. II, 7, կը զնէ ասորականէն:

ԻԲ) Dulaurier, IAs. 1870, էջ 149, ծան. 1, արամէականէն:

Ի) Լեօնման, Essai sur la propagation de l'Alphabet phénicien I, էջ 192, հայերէն այբուբենը ծագած կը զնէ զնեղականէն:

ԻԿ) Ֆաուլման, Illustrierte Geschichte der Schrift, էջ 499—500 թէ հայոց եւ թէ

վրաց այբուբենը կը համարի այն ժամանակ գործածուած հայական հին նշաններէ:

ԻԲ) Հիւպլման, Über Aussprache und Umschreibung des Altarm. ZDMG 1876, 64՝ յունականէն կը զնէ:

ԻԴ) Gardthausen, ZDMG, 1876, 74—80, շարունակելով Հիւպլմանի գործը, մի առ մի կը համմատէ հայ գրերը յունականին հետ եւ կը հաստատէ որ մեր գրերը յունական ծագում ունին:

ԻԿ) Թէյլլըր՝ իր նշանաւոր գործին մէջ (The Alphabet, London 1883, հտ. II, էջ 268) հայ այբուբենը կը զնէ իրանեան-սեմական այբուբենէն անանցուած:

ԻԶ) Սարգիսեան, Բաղմ. 1889, էջ 34—35, կը ցուցնէ որ հայերէն այբուբենը կազմուած է պարսիկ, յոյն եւ ասորի այբուբեններու խառնուրդով (22 գիր յունարէնէն, 12 գիր պարսկերէնէն եւ զանգիկերէնէն, 2 գիր ասորերէնէն): Մեսրոբ մեր գրերը ձեւած ժամանակ փոխիկ եւ զանգիկ գրերն «իրեն» նախատիպ օրինակ, իր առջին ունեցած է:

ԻԷ) Աշայեան, Մուրճ 1890, էջ 1587, դանիէլեան գիրը կը զնէ ասորապարսկական ծագումէ, իսկ յաւելեալ եօթը գրերը Մեսրոբէն հնարուած: Հայ այբուբենը յունական ծագում չունի:

ԻԸ) Ի. Եօրութիւնեան (Հայոց գիրը, էջ 309—314) կը գտնէ որ հայերէն այբուբենէն 22 գիր ծագած է փոխիկեան այբուբենէն (էջ 309) կամ ուղղակի եւ կամ Արամայեցոց միջնորդութեամբ (էջ 312), որուն վրայ Մեսրոբ աւելցուցեր է 2 գիր յունարէնէն ունելով եւ 12 գիր իրմէ հնարելով՝ փոխիկեան տառերու ձովով: Էջ 309 կ'ըսէ թէ հայերէն գրերը 60 տեսակ յունարէն այբուբենի հետ համեմատելի է եւ ոչ մէկ նմանութիւն չէ գտնի:

ԻԹ) Տաշեան, ՀԱ 1893, էջ 91բ, կ'ընդունի որ հայ գրերը կազմուած են յունարէնի վրայ, որուն ապացոյց են գրերու նմանութիւնը, շարքը, թուական արժէքը, ու գրելու ձեւը, — յ տառին կնճառ գործածութիւնը: Պատուական յօդուած մ'է ասիկա, որուն մէջ յայտնուած կարծիքներուն գրեթէ լիովին համաձայն ենք:

ԻՊ) Մալխասեան՝ Եօրութիւնեան գրքին քննադատականին մէջ (Տարաջ 1893, Թ. 1—5¹) այն կարծիքը կը յայտնէ որ Մեսրոբ

1 Նոր միայն ձեռքս անցաւ Ս. Մալխասեանի այս գրութեանը: Եւ ոչ ոք չաղափարեցրով ինչ պատուական յօ-

մեր գրերը Ասորիքի մէջ հնարելով՝ ազդուած ըլլայ ասորականէն. բայց յետոյ Հուսիսոս զանոնք դարձուց յունականի (սեւ սնոր, էջ 42բ եւ 72բ)։ Ասորուան մեր այբուբենը նման է յունականին։ Դիփաղելի կը գտնէ Յարու-
թիւնեանի համեմատութիւնները սեմականնե-
րուն հետ։ Ասկէ քիչ մը աւարբեւ է Դասընթաց
Հայ, մատ. պատմ. (Թիֆլիս 1899, վիմատիպ),
ուր նախ կը գրուի ասորական ազդեցութեամբ
(էջ 49), իսկ յետոյ յունական, ասորական եւ
զենդական ծագումէ (էջ 52)։

Լ) Ցաղաւարեան (Ծագումն հայ տառից,
էջ 24 եւ 32—33) Յարութիւնեանի նման՝
մեր գրերը ծագած կը զնէ փիւնիկերէնէ. միայն
7 գիր զանդիկ-պարսկականն, մէկը ասորերէնէ,
մէկը յունարէնէ, իսկ հինգը անանցուած նոյն
փիւնիկեան տառերու ոճով։

Լ) Գարագաշեան (քնն. պատմ. Գ. 39)
7 ձայնաւորները կը զնէ յունարէնէ, իսկ բա-
ղձայնները սեմականէն, որոնք առաջ թերեւս
աղնէ ձայն կը գրուէին։ Յետոյ ալ Վ՛ըսէ թէ
Մեսրոբեան գրերը շինուած են յունարէնի
ոճով, մէջը խառնելով նաեւ Դանիէլեան (սե-
մական) գրերը, որոնցմէ յատկապէս կը յիշէ
ը եւ ի։

Բ) Ս. Վ. Պարոնեան (ՀԱ 1896, էջ 74բ,
75բ) ծագումը կը զնէ արեւելեան (այն է սե-
մական կամ պահլաւական), իսկ յաւելեալ
գրերը բուն իսկ Մեսրոբէն, որովհետեւ «յայն-
ժամ գրացի ազգք չունէին հայկականին յատ-
կացեալ հնչմանց համապատասխանող տառեր
որ տային Հայոյն»։

զուտ մէ. այնքան որ կը ցուիմ նախապէս անոան լը-
ւալուս համար։ Իր զաղափարները նոյն են մերինն հետ,
յատկապէս ինչ որ ըսինք Գլուխ Գ. 1. Դանիէլեան գրերու
առթիւ. Հեղինակն ալ հակառակ է նախաւոր հայ գրա-
կանութեան մէջ գոյութեան, որուն համար երկու երեւ-
ելի ապացոյց ալ ունի, որ պէտք է աւելցնել մերը՝
խիւսաւարեանի մէջ։ Ենթէ հին հայ գրականութիւն մը
կար, ինչու համար էին ուրիշ յորեմեացոյն այն դառն
գանգաւորներ թէ հին հայերը ազգա, անուանաւոր ու
վայրենի մարդիկ էին, որ ոչ միայն իրենց յատուկ գիրը
չունէին, այլ եւ չէին ուզեր օգտուիլ այն ու պարսիկ
գրականութիւնէն։ (Ես ալ կ'աւելցնեմ) անանազ այն
յորեմեացի, որուն խօսքերուն վրայ երբ թէ հինուելով
կիզգրկացնեն քննիչները թէ հին հայ գիր ու գրականու-
թիւն կար։) Ենթէ հին հայ գիր ու գրականութեան ընթան
իր պատճառ կը բերուի քրիստոնեութիւնը, ընդհակառակը
մերք կը անանկն որ Մեսրոբի մասնաւոր գծ. հնթանու-
անութեանը կնիւանի է Հայտատանի զանազան գաւառներուն
մէջ. եւ եթէ հին հայ գիր ու գրականութիւն կար, առանց
մէջ գտնէ պահլաւս ալ պիտի ըլլար, մանաւանդ որ միայն
100 տարի անցեր եր լուսաւորէն յետոյ, եւ այն ասան
Մեսրոբ պետք չլիւթի անեւար Միջագաւթի եւ Ասորիքի
մէջ փնտաւելու հին հայկական գիրը։

Գ. Գ. Մենէվիլեան (ՀԱ 1896, էջ
213—217) 25 գիր կը զնէ յունարէնէ, իսկ
մնացեալ 11ը պարսկերէնէ, ասորերէնէ կամ
Մեսրոբի մտաց ճարտարութեամբ հնարուած։

Կ) Պատմաճեան (Բաղմ. 1898, էջ 534)
հայերէն այբուբենը կը հանէ հին պարսկական
բեւեռագիրներէն։ Առանձին ցուցակի մը մէջ կը
համեմատ հետեւեալ գրերը, սեպերը ու զիջ
գծերու վերածելով եւ անշատ սեպերը իրարու
միացնելով։ Այսպէս՝ $\Pi = \text{Ա}$, $\Sigma = \text{Բ}$,
 $\Pi = \text{Գ}$, $\Pi = \text{Դ}$, $\Pi = \text{Թ}$, $\Pi = \text{Ի}$,
 $\Sigma = \text{Լ}$, $\Pi = \text{Ն}$, $\Sigma = \text{Վ}$, $\Sigma = \text{Հ}$,
 $\Pi = \text{Ճ}$, $\Pi = \text{Մ}$, $\Pi = \text{Յ}$, $\Pi = \text{Ն}$,
 $\Pi = \text{Շ}$, $\Pi = \text{Պ}$, $\Pi = \text{Ս}$, $\Pi = \text{Վ}$,
 $\Pi = \text{Տ}$ ։

Ե) Վէպեր (Die katholische Kirche in
Armenien, 1903, էջ 395 եւն) կը կարծէ որ
Մեսրոբ յունականն օգտուելով եւ այս այբու-
բենին տառերուն նմանցնելով՝ կատարելագոր-
ծած ու լրացուցած է Դանիէլեան այբուբենը։

Զ) Գ. Փառնակ (ՆԱ հիտ 1905, էջ
129—130) Դանիէլեան գիրը կը զնէ հին
(արշակունեան) պահլաւերէնէ (բայց իր բերած
օրինակներէն շատը աստանեան պահլաւերէնէն
է), որուն վրայ Մեսրոբ աւելցուց քանի մը գիր
յունարէնէ առնելով, քանի մը հատ ալ իրմէ
հնարելով։ Պահլաւական ծագման իրար ապա-
ցոյց կը զնէ Փարպեցոյն «ըստ ուղղաձայնու-
թեան, ըստ անսայթաբութեան յունին», բա-
ռերը, որով կը կարծէ թէ կ'ափսարկուի պահ-
լաւերէն գրերու բազմազան ընթիլացումը.
ինչպէս՝ 1 = Բ եւ Լ, 2 = Գ եւ Զ եւն։

Է) Մարութեալի ՀԱ 1912, էջ 658—
666 մէջ բերած համեմատութիւններէն կը
տեսնուի որ մեր այբուբան 36 գրերէն 15ը
պահլաւ են, 7ը յոյն, 6ը ասորական այբուբեն-
ներէ (ասորի, եսթրանկի, արամական), 5ը
Մեսրոբի հնարուած, երբեք ալ անանոթ։

Ահա ասոնք են նոր քննիչներուն կարծիք-
ները, որ իմէ միասին ամփոփինք, կը անանք
որ հայ գրերու ծագումը՝ ամբողջապէս կամ
մասամբ՝ կը գրուի անկախ կամ հին հմայական
նշաններէ եւ կամ հին պարսիկ բեւեռագիր-
ներէ, հին (քաղզեական) կամ նոր (աստանեան)
պահլաւերէնէ, զանգեականէ, նոր պարսկերէնէ,
փիւնիկերէնէ, պալմիրականէն, արամերէնէ,

լրջ աշխատանքներուն ծագման տիեզերական պատմութիւնէ կը հետեւի, այն է թէ Մեսրոբ օգտուած ըլլայ իր ժամանակակից եւ շրջակայ ազգերու աշխատանքներէն. ասոնք են արեւելքէն պարսիկները, հարաւէն ասորիները եւ արեւմուտքէն յոյները:

Կարսիկները բեւեռագրական գրութիւնը կործնցնելէ յետոյ՝ արամական գրին վըայէն ձեւակերպեցին նոր աշխարհ մը, որ հասած է մեզի միմայն երկու հնագոյն արձանագրութեանց մէջ եւ ծանօթ է գիտական աշխարհին մէջ Կարսիկական գրութեան, նին կամ Կարսիկական գրութեան գրութեան անունով: Այս գրութիւնը շուտով փոխուելով տեղը անցաւ երկրորդ աշխարհներ, որ կը կոչուի նոր կամ Կարսիկական գրութեան: Կործանուած է դրամներու, ամաններէններու եւ վերջապէս խումբ մը ձեռագիրներու մէջ: Սասանեան պահլաւերէն գրութիւնը ունենալով շատ պակասութիւններ (գրեթե չափազանց միօրեակութիւն, խումբ մը գրերու համար միեւնոյն նշանը, ձայնաւորներ չգործածուիրը, կցողական գրութիւն), ընթերցումը շատ դժուար էր: Ս. Գրեքերը՝ որ պարսաւոր էին երկրորդ հաւատարմութեամբ կարգաւ, այլ եւս ենթակայ էին եղած այլեւայլ խեղաթիւրումներու: Այս պատճառով կարսիկները հնարեցին երկրորդ տեսակ աշխարհ մը, որ կոչուած էր երկրորդէն եւ կը պարունակէր ամէն ձայնի համար առանձին նշան, երկար ու կարճ ձայնաւորներ, միասնական կը հետեւէր անշուշտ կան գրութեան: Այս աշխարհն է որ կը կոչուի Կարսիկական կամ Կարսիկական գրութեան: Այս աշխարհները ուրեմն հին չէ, Spiegel (Gramm. d. altiranischen Sprachen, էջ 11) կը համարի որ հնարուած ըլլայ Ի գարուն: Միւլլեր, WZKM 1891, էջ 253 կ'ուզէ ապացուցանել թէ չինուած ըլլայ Գ—ը գարուն, որովհետեւ յուսական գրերու հետ միասնականութիւնը կ'ընթացէ, որ Աղէքսանդրի աշխարհակալութեամբ Պարսից ծանօթացած կը կարծէ: Բայց իր տեսութիւնը ընդունուած չէ գիտնականներու կողմէն եւ առհասարակ զանգրկելէն աշխարհներ նոր գիր կը համարուի, առանց թէեւ ճիշտ ժամանակը որոշելու (Salemann, Grundriß der iranischen Philologie, Ib. I. Abt. III, էջ 353): Իրանեան աշխարհներէն շատ շատ կրնանք յիշել նաեւ մանիքեական եւ սոգդիական աշխարհները՝ որոնք նոյնպէս արամական ծագում ունին եւ վերջերս միայն գտնուեցան

Թուրքիանի գիտական արշաւանքի ժամանակ: Այս երկու աշխարհներէն հրատարակութիւն ու անոնց քննութիւնը ըրաւ Մարքուարդ, WZKM 12, էջ 158—159 եւն:

Ասորիներն ունին երկու տեսակ գրութիւն: Առաջինը որ ասորիներու երկրորդագիրը կրնայ համարուի, կը կոչուի Ի—ը, երկրորդը՝ որ կրնայ անոնց բոլորգիրը համարուի, կը կոչուի պարզագոյն Ի—ը, Կարսիկական կամ Կարսիկական գրութեան: Առաջ կը կարծուէր ընդհանրապէս որ ասորիներու հին գրութիւնը էսթրականէն է, որով գործածութիւնը սկսած է Գրիստոսի Բ գաւառէն եւ մինչեւ հիմայ կը տեսէ, իսկ յակոբեան գրութիւնը սկսած է 550 թուականէն եւ այսօրուան սովորական գրութիւնն է: Բայց նոր քննութիւնները ցուցանցին որ այս կարծիքը սխալ է. երկու գրութիւնները իրարմ ժամանակակից էին, էսթրականէնը կը գործածուէր իբր պաշտօնական գիր՝ մեծածախ գրերու եւ կնիքեցական մատենաներու մէջ, իսկ յակոբեանը առանձին գործածութեան համար էր: Առաջինը հետզհետէ տեղի տուաւ երկրորդին եւ յակոբեանէն գրութիւնը դարձաւ յետոյ գերիշխող: Ս. Մեսրոբ իր առջեւ ունէր ուրեմն թէ էսթրականէնը եւ թէ յակոբեանէն գրութիւնները:

Թուրքիանի աշխարհները ամենուն յայտնի է: Առիկա կը ծագի փիւնիկեան աշխարհներէն, որուն մէջ յոյները մտնուցին քանի մը կարեւոր փոփոխութիւններ, իսկ փիւնիկեացոց չորս կիսաձայնները դարձուցին ձայնաւորի, որոնց վըայ աւելցուցին հինգերորդ նորահնար ձայնաւոր մը՝ Ի —: Երկրորդ՝ ընթերցան փիւնիկեան Է եւ Զ գրերը, որովհետեւ ասոնց համապատասխան ձայները չկային յուսարէն լեզուի մէջ: Երկրորդ՝ աւելցուցին փ եւ Խ գրերը՝ որոնք չկային փիւնիկեան աշխարհներէն մէջ: Երկրորդ՝ փոխեցին գրերու ուղղութիւնը եւ ձայնին դարձուցին դեպի աջ: Հինգերորդ՝ զանգաւանելու համար շինեցին գրերը՝ որոնք փիւնիկեանի մէջ նմանաձեւ առեւ բեր, փոխեցին իտ (Լ) գրին ձեւը եւ վերածեցին ուղղահայեաց գծիկի մը (Ի):

Ահա ասոնք են այն աշխարհներէն՝ որոնք Ս. Մեսրոբի ձեռքի տակ կային եւ որոնցմէ կրնար օգտուի Ս. Մեսրոբ: Քննարկներուն յիշած աշխարհներէն մէջ կան նաեւ իսկական եւ եթովպական աշխարհները, որոնցմէ ձեւացած կը համարուին հայերէն քանի մը գիր: Այս գրերն են՝ Գ, Դ, Զ, Է, Ը, Թ, Ժ, Ի, Լ, Ծ: Առաջին ութը ըստ

1 ՏՊՍ Ցաւեան, Արմաղի մը հայ հնագրութեան վըայ, էջ 89:

ոմանց կը համարուին խպտիբերեն փոխառեալ, վերջինը (յ)՝ եթովպացիներէ: Բիշ մը վարը պիտի տեսնենք որ այս համեմատութիւնները յաջող չեն եւ հետեւեալը խպտին եւ եթովպացիներ գործ չունին մեղէ հետ: Այսպէս կը մտածէ նաեւ Մարքուարդ, որ (ՀԱ 1912, 662) կը յայտնէ թէ Ս. Մետրոքի ժամանակ Եգիպտոսի եւ պարսկական Միջագետքի միջեւ յարաբերութիւն չկայ:

(Հարաւ-Իւրի)

Հ. ԱՍՈՒՆՅԱՆ

ԲԱՆԴԱԿՆԵՐԵՆԻ ՆՈՐ ԳԻՏՈՐԱԹԻԻՆԵՐԻ

Ըմբռնամարտ:

68. "Չիք որ մերկանայցեալ եւ աւանդիցի եթէ հանգիստ խորիցե, քանզի յըմբռնարո ի իւր-ն մերկանին եւ աւանին, ապա ի միցել եւ յորդրել մտաշին, Ոսկ. Պաւլ. Ա. էջ 249. "բառի մը առաջին նշանագրին նախընթաց բառին ծայրը չկրնուի ելն, ծագած սխալագրութիւն (Կո-րայր, Բառաբանութիւն, էջ 27) համարելով խնդրական բառը՝ կը ցանկամ ընթեանուլ "յըմբ-ռնարոյի իւր-ն, այսու թէ սահուն ընթացք մը կ'առնու. սովորականեան հաստատածը եւ թէ մտ-նաւանդ կը մերձենայ դատական հայրենի պա-հանջած որդւոյն, որ կը սերէ կիրարկել առաւելա-պէս "բանամարտի իւր-ն, Եւսեբ. Բրոն. Ա. էջ 287, 299, "բանամարտի դեւ, Ոսկ. Ես. էջ 120 "կառամարտի երկրորդ, Սեբեբ. էջ 190, կռիւ-մարտի աւրենք, Եւսեբ. Բրոն. Ա. էջ 285, "հիմարտի գառադութիւն, Սեբեբ. էջ 190, "նաւամարտի իւր-ն, Եւսեբ. Բրոն. էջ 210, "նաւամարտի պատերազմ, անդ, էջ 248, "նաւա-մարտի տարմիջ նաւացն, անդ, էջ 95 "տարմիջ նաւամարտի նաւացն, անդ, էջ 53 եւ այլն: Միեւ-նոյն կողմապարէ ելած երկու վերջակ միայն յառաջ կը բերեմ հոս. "Վասն չափել իսկ, Ոսկ. Պաւլ. Ա. 53 ուղղէ "չունեւել (սա չունելոյ) ռոս. "Այս բար-բառ աշ բարբառոյ ընկեր է, Սեբեբ. էջ 13 որ պիտի ըլլայ "այնք բարբառոյ, համեմ. անդ, էջ 25 "Այս բարբառ այնք բարբառոյ ընկեր է. ինչպէս յայտնի է ք եւ չ նշանագրեալ նմանութիւնը բազմութիւ կարեւոր շփոթութիւններու պատճառ եղած է: Ինչեւել է միայն Բաբելոս, Կոբել, էջ 18 (—) ան և "Ղըբ-բառ, խորեն. Պամ.

(ապ. Վենետ. 1827) էջ 239 (= Խոսած, "Ղը-բ-բառ", Լաբ. էջ 51:

Թաւալադործ:

69. "Աղէ սաս, եթէ գերեմին եւ Ռա-տորն զինէ ինչ՝ որ չիցէ պատշաճ նոցա արուեստին ստանայցեն կամ գործի ինչ կամ աւրինակ, Ոսկ. Պաւլ. Ա. էջ 848. յոյն բնագրին տուած ՏΑΥΤΟ-ΤΟΙΟΥΣ (բառական՝ կաշեհատ) բառով անհնար է լուսարանել վկայարեալութեանն արագորդը, նուազ միջին չէ միւս կողմանէ երկու օրինակներու ըն-ծայած "Ռոֆորդ, տարբերակը (Ա. էջ 788). եթէ բառս ընթեանուի "Ռալ-լորն, "գլխու ծածկոց չինող, խորարար, այն ժամանակ կը կարենք թէ պատշաճապէս կը գաշնակցի նախընթաց "գլխ-ն, ի հետ, որ, կը շնորհեք, չկայ յունարէն նախաբա-գրին մէջ. որչափ ալ "Ռալ արմատը գլխութիւն չունենայ դատական մատենագրութեան մէջ — Ռալ-լա կը յիշէ Ռալ սաղաւ արտ ի թիթղանէ կամ ի կամէ արարեալ, որով գլխու զինաւորին թաղի, այսինքն ծածկի, galea, 2ևս. 6, էջ 392 — այսու հանգիստ բառէս անանցներ գիտէ կեր-անել կամ գործածել Ոսկեբերանի միեւնոյն թարգ-մանիչը, այսպէս օրինակ, Ա. էջ 894 կը գրէ. Զտեղնաւալ... գինգս յակնջն, մի ծամակալն ի ծամն եւ տեսակալս եւ Ռալ-լա (երկու օր. Ռալ-լա ?) ի գլուխ, մի ապարանջան ի ձեռն, եւ այլն, ուր, ինչպէս խօսքին ընթացքը կը ցուցնէ, գլխու ծածկոցի մասին է խորհրդ, դժբախտաբար կը բռն այտուի յոյն բնագրեր. աւելի պայծառ է սակայն հետեւեալ հատուածը, զոր ընդարձակօրէն յառաջ կը բերենք գործածուած "Ռալ-լա-ն, բառը աւելի գիւրդմանելի գործելու համար. "Իսկ այժմ յայնպիսի յոռուութիւն եկին ոմանք, զի եւ զգլուխ եւս մերկանու (ἀποκαλύπτειν τὴν κεφαλὴν) եւ զծամաց քարշին զմտիշտ... իկն, մարգ հոլա-նեալ ծանակեալ կայ առաջին, եւ դու չկրնայցեն զի այնպէս հերարանկ տեսանիցես զնա... եթէ Ռալ-լա-ն տեսանիցես զմտիշտն, քեզ թշնաման համարիս իբրեւ, իսկ յորժմ քեզն մերկանա, զայն չհամարին ինչ զնա, անդ, էջ 835, յունա-կանն ունի տի քεφαλή ἔκσιν, հայերէն խնդրական բառը հետեւեալը պիտի նշանակէ "առանց գլխու ծածկելիք,:

Թաւալափիմ:

70. "Լոծ զկապ ի պարանոցէ քումիկ... իբրեւ զին մի այրի՝ որ ընդ միեւր Ռալ-լա-ն իցէ, Ոսկ. Ես. էջ 386. զոր է քերականական սեւէ աղբը ինգրել հատուածին մէջ. "Ռալ-լա-ն,